

Radim Palouš

Ekologie - péče o harmonii na světě

Slovo harmonie bylo kdysi v počátcích evropské civilizace vlastním jménem řecké bohyně - dcery boha války a boje Area a bohyně lásky a krásy Afrodité. Bohyně Harmonie představovala tedy spojení dvou vlastně protikladně laděných bohů řeckého Olympu.

Ostatně jméno samo naznačovalo ve staré řečtině spojení, protože etymologicky souvisí se slovesem HARMAZEIN, které možno na příklad číst u Homéra, když Odysseus spojuje klády ve vor. HARMONIA je v Iliadě označením pro smlouvu. A dále: šikovným spojením dobře zvolených a uzpůsobených nepohyblivých součástí vzniká pohyblivý vůz - HARMA.

My dnešní chápeme výraz "harmonie" jako hudební označení pro soulad. Jazykové užití mimo hudbu v jiných souvislostech pociťujeme jako metaforický přenos z muzikální oblasti jinam; hovoříme potom dejme tomu o harmonii rodinného soužití či obecně o harmonických lidských vztazích. Přitom je tomu naopak: původnější než hudební harmonie je širší význam "spojení" různorodých částí. To je ovšem velmi důležité, protože harmonickým spojením vzniká soulad toho, co původně bylo bez souladu, ba dokonce co bylo v konfliktu, jak naznačuje zrod bohyně Harmonie.

Ona totiž harmonie neznamena jakési ztotožnění, nýbrž právě "pouze" smírnou koexistenci různého a týká se ovšem i vztahu mezi člověkem a přírodou. O to přece jde i v ekologii. Ta se zpravidla chápe velice úzce, totiž jen jako zájem o čistotu ovzduší, vod, země, o zdravý život rostlin, živočichů, aby se lidské prostředí nepoškozovalo. Použijme tutéž metodu, jako na začátku: ve slovu "eko-logie" slyšíme řecký výraz pro obydlí, dům, domov, totiž OIKOS, takže ekologie přeloženo doslova je naukou o domově, a tím je buď naše bydliště či rodiště nebo vlast nebo celá Země se svou minulostí, přítomností a budoucností. Ty vytvářejí nejen živí obyvatelé a nejen příroda a půda a vzduch a ... , nýbrž též všichni svědkové lidské minulé činnosti, a to jak hroby našich předků a jejich výtvoř, nýbrž i vše, co za sebou zanechávají či nezanechávají. Českou krajinu charakterizují jednak snadno viditelné stavební monumenty jako jsou kostely, hrady a zámky, jednak méně viditelné, avšak typické nemonumentální, drobné památky jako polní Boží muka, zbytky tvrzí, větrných

či vodních mlýnů, staré úvozy, pěšiny a cesty ... a ovšem též i opracovaná či ladem ležící pole, vysázené či vyrubané lesy, vytěžené lomy a uhelné jámy a sloje, postavené dopravní trasy a ... to vše vytváří onu typicky českou „ekologickou“ harmonii nebo disharmonii naší domoviny!

x x x

Harmonicky být znamená být s ostatními bytostmi, což spoluurčuje nejen vespolné bytí, nýbrž i každého jednotlivého tvora. Vzájemná odkázanost, propojenost a souvislost je existenciální charakteristikou každého světského stvoření. Skutečnost není postižitelná pouhým konstatováním uzavřených „je“, nýbrž lze o ní vypovědět ještě i to, jak je: skutečnost je činěním, je příběhem, je dějem, děláním skutků, existovat znamená vystupovat, ukazovat se, účastnit se. Ovšemže jde tu o všechna individua, všechna „se“ – sebe!

Není přijatelné této jedinečné autenticity nedbat. Nicméně neexistují takové bariéry individuality, které by jakoukoli bytost definitivně oddělovaly od ostatních a vylamovaly ji ze světa. Je tu přece sopečná hra na jevišti světa, souhra tvářících se tvorů, onen proces vzájemného spolubytí, pohyb vzájemného působení a proměňování. Bytosti existují tak, že jsou otevřeny ostatním. Otevřenost předpokládá tvory, tvorové jsou sebou samými pouze tak, že vystavují svou tvář - a mohou tak kooperovat v prostoru a čase světového společenství.¹

V oblasti pedagogické vychovatel usiluje o to, aby vychovávaný vzal téma za své, aby on sám objevil náležitou odpověď jakožto pravou, aby v něm zajiskřilo správné řešení a konečně k tomu, aby se naklonil v duchu nálezu k činu. Bez oboustranné otevřenosti to nejde. Nestačí pouhé přebývání s ostatními. Lidská otevřenost je v tomto ohledu aktem s výsostně tajemnou (privátní, tj. oproštěnou, viz *privare*, *privatio*) složkou. Tento akt nelze voluntaristicky „realizovat“, nelze ho odvodit z „vnějšku“ jakýmsi kauzálním stylem: nikdo ho nemůže způsobit ani vyrobit, ani já sám, i když jsem jistě velice důležitým spoluhybatelem.

Dotyk s pravdou, náhled, nelze nahradit žádnou vnější manipulací. Zevně je možno působit, nabádat, vysvětlovat, „strkat nos do problému“, „řídít“, „usměrňovat“ pozornost (upozorňovat), avšak porozumění a skutek jsou skutečnostmi těžko naplánovatelnými, vždy jde o nejisté setkání tohoto „privátna“ (nitra) s tím, jak tomu vlastně je a jak tomu má být.²

Slova „vnějšek – nitro“ je třeba poněkud objasnit. Existuje také tělesné pochopení, např. porozumění určité melodii skrze poslouchání

¹ Aleš Prázný, *Výchova jako přehodnocování hodnot*. Pardubice 2007.

² Paul Ricoeur, *Filosofie vůle*. Praha 2001: „Svědkiem hodnot jsem jen tehdy, jsem-li zároveň jejich rytířem.“

zvukových vln. Avšak i v takových případech musíme sami vykonat jakýsi pohyb, totiž přistoupit k záležitosti, o níž jde, abychom předmětu porozumění porozuměli. Ve slově sami je vyjádřena nezástupnost výkonu porozumění. Tak při intelektuálním porozumění musíme my sami, tj. naše nitro, spět k tomu, co nás oslovuje: klepe na nás, provokuje a vyvolává, chce nás vy-táhnout, edukovat k tomu, co věcně samo o sobě (opět!) vlastně je. Dokud se „neobrátime“ (nebo dokud nás něco neobráti - viz Platónův jeskynní mýtus), dotud nemáme šanci vystoupit z jeskyně svého nechápání: oslovující záležitost zůstane přede dveřmi, je čímsi vnějším, totiž nepochopeným, neosvojeným, cizím, zmateným. Věcná konsistence oslovení se nám stane zřejmou teprve tehdy, když naším „nitrem“ (psychofysickým) probleskne poznání, když všechny útoky zvnějšku, všechna nabádání, motivy, poučování, rozhovory se promění v jednotu náhledu.

Toto „já sám“, „my sami“, tato samota, je výrazem jedinečnosti každého stvoření. Nelze předřadit společenství před tuto samotu. Ano, jinak než v celku světa není výskytu, avšak žádné stvoření není z celostního výskytu odvoditelné, neboť je jedinečné. Samota však není výrazem opuštěnosti, nýbrž právě naopak nenahraditelné vazby k druhým, veškerenstvu a úkolu zhostit se svého jedinečného poslání. Celé to vesmírné drama očekává, že jedinečnou vazbu nepromarníme, že ji ze své svobody zůstaneme věrni, protože odpovědně přísluší k světu.³

Avšak nejen to - toto souznění v srozumění spojuje navzájem všechny, kteří jsou jakkoli po svém s toutéž věcí srozumění, čímž se stávají členy bratrstva srozuměných. Srozumění tudíž není nakonec pouhým chladným výkonem, na příklad diskursivního rozumu, nýbrž obsahuje element blízkosti a zalíbení. Ne nadarmo se od blízkých partnerů očekává a vyžaduje otevřenost pro neustálé srozumívání. Cožpak radost a nadšení z pochopení třeba i velmi abstraktních záležitostí (např. matematických) je něčím pouze přídatným a zbytným? Není pochopení kterékoli pravdy vlastně výrazem spolubytí na světě, který je takto naším světem, naším domovem, v němž bydlí nikoli cizorodé skutečnosti?

Autenticita neznamená, že pochopené pravdy jsou „subjektivisticky“ relativní. Vždyť to jsou pravdy a pouze jako takové jsou obecně pochopitelné. Jsou tedy tím, co platí samo ze sebe a pro všechny společně, což ovšem neznamená, že jsou pochopitelné hromadně. Společenství v pochopení znamená, že nepochopujeme každý sám něco jiného, nýbrž právě tu kterou identicky stejnou pravdu, a že si tudíž potom můžeme rozumět, hovoříce o této

³ Patočka, *Péče o duši I*, Praha 1996, s. 431.

identicky stejné pravdě. Pravda je jako taková všeobecně platná, avšak akt porozumění se odehrává o samotě.

Jde ovšem nejen o porozumění mezi lidmi, ale i mezi člověkem a ostatními živými i neživými bytostmi vůbec. Tak stromy skýtají lidem dřevo a stín a zdobí krajinu, avšak nejen pro tyto dary je třeba je šetřit: jsou totiž zde spolu s námi a jako se „dávají“ člověku, tak i člověk je respektuje: nekácí je libovolně či dokonce zlovolně, nýbrž s rozvahou, prořezává suché větve a poráží nemocné, přijímá jejich dary a děkuje. Bytostmi povolány do starostí lidského pobytu jsou i vody, vzduch, půda, skály, celá Země.

x x x

Pokud spočinou naše zraky na té harmonii nejbližší, rodinné, potom - realisticky viděno - ze zkušenosti víme, že není setrvalým stavem, který se po svatebních slibech automaticky udržuje vždy na stejné úrovni. Známe i málo harmonické chvíle únavy a vypětí, nelibosti a vzdoru. I zde stojí harmonie úsilí, pot a vypětí, časté sebezapření a vždy potřebnou otevřenost, poskytující prostor druhému či druhým.

Též harmonii „domácího“ soužití na světě a ve světě jako ve svém domově, je třeba pěstovat a střežit, neopouštět ji jen jakémusi automatickému žití vedle sebe. Pěkným označením takové starostlivé aktivity je slovo péče – v lidské společnosti se taková péče nazývá výchovou, e-dukací, tj. vy-váděním ze zanedbanosti do odpovědného spolubytí.⁴ Má-li ekologie na mysli lidskou odpovědnost za stav Země, potom ze své podstaty je současně a nezbytně odborností pedagogickou!

⁴ Jan Patočka, *Péče o duši I*, Praha 1996.

Aleš Prázný, Filosofická fakulta Univerzity Pardubice

Ekologie a ekofilie

Sama aktuální naléhavost ekologických témat signalizuje novou situaci člověka na světě. Množství skutečností, které člověk více či méně ovlivňuje, se v technovědné epoše tak rozrostlo, že planetární důsledky lidské činnosti jsou čím dál tím patrnější. Věda, která odhaluje hrozící nebezpečí člověkem narušované „*ekosoupatřičnosti*“, se stává v mnoha ohledech vozatajkou civilizace, ukazuje nové úkoly, alternativní východiska a proměňuje se v cosi významnějšího, než jen „intelektuální“ zdatnost: jako disciplína vyžaduje po společnosti totéž, co po vědci, totiž řádnost a poslušnost vůči racionálním argumentům. (Avšak je možné takovéto ryze racionální ustavení společnosti v situaci, kdy politika je stále více vládou „vnitřní nicoty“⁵, totiž malých, soukromých zájmů, malichernou samolibostí a krátkozrakým sobectvím? Komplikací pro takovou představu je i to, že člověk je bytostí nejen rozumu, ale i vůle, emocí a neartikulovatelných hnutí nitra.) Současně je však patrné, že ekologie v širším povědomí už neznamená *pouze* vědu o vztazích mezi světem a jeho rostlinnými a živočišnými obyvateli – získává další význam: stává se novým životním étosem vůbec, problémem existenčním jako takovým! Ekologické reflexe se často pojí s etikou a tak se stávají otázkou lidství; nejde ryze o lidskou údržbu, nýbrž také o lidskou odpovědnost a slušnost. Neplánovaně se vynořilo hlubší sensorium pro to, že a jak je lidská subjektivita podmíněna biologickými i nebiologickými vazbami světa.

Jde o procitnutí z letargie a o nové projasnění lidské existence. Ekologické poznatky nejsou totiž jen jakýmsi zajímavým objevováním, nýbrž často udivujícím otřesem: ukazuje se totiž, že míra současných lidských zásahů do světa zásadně znejistňuje přirozenou obnovu vitálních i nevitálních cyklů. Nejen vědecká objektivita (*eko-logie*), nýbrž výslovnou se tu stává potřeba scientistně nezařaditelné vazby člověka ke světu – veškerenstvu, totiž vztahu, který lze nazvat láskou – *filia*.⁶ Láskyplné ošetřování je čímsi jiným, než jen obratnou manipulací: je osobní náklonností a sympatií. Ekologicky zodpovědní jsou si přece vědomi toho, že svět je křehký a nelaskavou lidskou činností poškoditelný.

Ekologie má dnes bezesporně vědecké založení, avšak ona sama vlastně proměňuje (překračuje) vědecký objektivismus tím, že dává člověku porozumět světu jako

⁵ Patočka, Jan. *Umění a čas I*. Praha: Oikúmené, 2004, s. 38.

⁶ V širokých souvislostech pojednává o antickém významu pojmu *filia* v životě člověka Tomáš Hejduk v knize *Od Eróta k filosofii. Studie o Erótu se zřetelem k Sókratově filosofii*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2007, s. 44nn.

nenahraditelně „širšímu domovu“. Kromě jiného vede k poznání, že člověk svou každodenní drobnou – a samozřejmou – činností svět nejen činí „užitečnějším“, ale též jej bezohledným „vylepšováním“ hrozivě proměňuje. Jakkoli je ekologie přírodní vědou, avšak celkovostí (komplexností) svého zájmu a filosofickou intencí překračuje vědeckou distancovanost světa jako objektu. Vystavuje totiž člověka nejen úžasné podívané na souhru eko-systémů a aktuální potřebě nových technologií, fungujících v režimu „eco-friendly“, ale celé toto dějství člověka dramaticky konfrontuje s možností ekologické (planetární) katastrofy. Tato hrozba je dnes plně srovnatelná s bývalou nukleární hrozbou studené války; znovu tak neoddiskutovatelně lidstvu předkládá téma zmaru a nicoty. Ukazuje se, že svět není samozřejmý, ale problematický – život člověka a rytmus přírody jsou destabilizovány, ba potácí nad propastí zmaru, do které jej může strhnout neuvážené proměňování a zásahy do přirozené symbiózy.

Ekologie se stává z povahy věci novou starostí o bytí a nebytí. Je zřejmé, že do této situace se ekologie nedostala proto, že by to plánovala. Tuto její společenskou závažnost dokládají z druhé strany i četné pokusy vidět v ní mocenskou ideologii (resp. jejího konkurenta). Popularizace ekologie potom občas nezodpovědně překračuje hranice vědy a paradoxně zvyšuje pocit odcizenosti moderního člověka, který od nemechanického zařizování nekriticky očekává mnohé. Protože právě mravně pojatá ekologie je podstatou civilizační vstřícnosti, je zároveň výchovou k větší ohleduplnosti k tomu, co po tisíciletí bylo neproblematickou samozřejmostí.

Ekologie objektivistická, totiž „ne-morální“, je pak srovnatelná s poslušností z nutnosti (neboť ekologické hrozby jsou nesmlouvavé), nikoli ze svobody. Ekologie tak vstupuje do kontextu politologie a stává se mocensky problematickou, pokud sama neodkazuje k něčemu podstatnějšímu: totiž k dějinnému vědomí toho, že člověk je především bytostí odpovědnou a této mohutnosti jej nemůže zbavit ani objektivizovaná věda, ledaže by jej připravila o jeho lidství. Aby se ekologie jakožto doktrína a dogma nestala novou politickou hrozbou („scientokracie“), musí se proměnit v to, čím už u mnohých dnes je, totiž: ekologie jako životní étos přesahující obor vědeckosti. Takováto vědecké obrysy neignorující, ale transcendingující „ekofilie“ (láska k domovu) je reakcí na pánovitou odcizenost člověka vůči svému světu-domovu. V tomto smyslu ekologie nabyla bytostně existenciálního významu, který přesahuje rámec pouhé vědy podobné např. geologii či mineralogii.

Na přelomu 19. a 20. století se problémem začalo stávat nebezpečí, které s sebou přináší průmyslová – tenkrát zatím ještě evropská – civilizace. Vynořovaly se pochybnosti, jak to vlastně dopadne s lidstvím čím dál tím více formovaným technovědními nástroji.

„Člověk industriální epochy je nesrovnatelně mocnější, má k dispozici mnohem větší zásobárnu sil než lidé starších dob, sahá do subatomárních oblastí, z nichž se živí hvězdy, protože Země mu nestačí; žije v nesrovnatelně větší společenské hustotě a dovede toho využít k zvýšení intenzity svého útoku na přírodu, aby mu vydala vždy větší kvantum oné působnosti, kterou míní dostat do schémat svých výpočtů a do pák svých rukou.“⁷

Další civilizační vývoj postavil člověka před tehdejší otázkou s novou neobvyklou naléhavostí. Lidstvo svou činností ovlivňuje nejen základy existence, ale manipuluje s přírodou jako nikdy předtím v dějinách. Moc, kterou k tomu získal v industriální a technovědní epoše mu nabízí nesmírnou zásobárnu sil a tedy vliv jak nepochybně k dobrému, tak i špatnému. Patří k společenské tradici, že je potom zapotřebí nejen individuálně ošetřovat svou zahrádku, nýbrž vytvořit společenské instituce.

Ekologie jako institucionalizovaný vědecký nástroj o sobě by byl neutrální; působivě by nám představil svět jako souhrn faktické pestrosti života. Institucionalizace je sama pouze instrumentem, tj. pozitivním aktem nějaké konkrétní lidské intence, jaksi staronovou metodou objektivního shromažďování společenských sil. Nelze však spoléhat jen na účast, jakési organizační členství, protože teprve „pohnutí srdce“ zakotvuje loď v přístavu většího bezpečí. Institucionální formace je sice nutná, avšak pozor, aby nezastiňovala niternou autenticitu, nahrazujíc ji jakoby „politickou“ příslušností. Zdá se, že by tím eliminovala to neuchopitelné a v tomto smyslu i tajemné. Je tu potom představa, že řád-řádnost-pořádek je především záležitostí institucí a nikoli nitra jednotlivců.

O tom bylo už napsáno mnoho reflexí. Protože však jde o niternost zachytitelnou prostředky spíše krásné literatury,⁸ jako příklad lze připomenout román (o skutečné události) s titulem evokujícím přímo téma ekologické výchovy: Škola malého stromu (v původní anglické verzi *The Education of Little Tree*)⁹; označením stromek míří na edukační osudy indiánského chlapce, který je „doma“ v horské přírodě u svého dědečka a babičky s pocitem jakéhosi hlubokého bezpečí svého života ZDE, avšak zároveň ale i neartikulovaně ohrožovaného světem TAM. Vnímá onu „domovskou“ důvěru lidí a prostředí. Ovšemže běh světa ho a oba jeho blízké převálcuje. Jaký svět? Jakési zákony a instituce, kterým nerozumí a které jsou tak odcizené domovské přirozenosti! Dědeček a babička jsou odpovědní lidé, opření o cosi nekalkulovaně zakotveného v nepsané, dlouhé tradici. Nerozumí „civilizaci“

⁷ Patočka, Jan. *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha: Academia 1990, s. 105.

⁸ Tam, kde je zapotřebí motivovat celou lidskou bytost a nedostačují racionální argumenty, může pomoci mýtus, příběh – který angažuje člověka jinak než neutrálně-objektivní argument.

⁹ Carter Forrester. *Škola Malého stromu*. Praha: Kalich, 1993.

nastupující, pohlcující taková rezidua, jako je ono poctivě přirozené horské tuskulum. Stojí spolehlivě na svých starých nohách – avšak nepřizpůsobitelní době s její institucionalizovanou organizovaností, a tedy odsouzení k vyhnání z ráje.

To, že instituce jsou projevem něčeho předchůdného, neřízeného a ne-zřízeného, již není zřetelné. Právě moment zpětného „rozpouštění“ institucí v jejich „privatizovaných“ (lat. *privare* = zbavovat, odlučovat) idejích umožňuje rozumět důvodům jejich účinnosti jakožto působení, které rozehrává dějinná událost hlubinně odpovědné „domácí“ existence těch, kdo do domácnosti díky své vzájemné lásce patří.

Pokud se na toto zapomene, pak procesuality těchto zřízení výrazně ovlivňují prožívání nás samých a následně světa – absolutní volba jakožto diskontinuita vzhledem k instituci se ztrácí v nedohlednu. Avšak na dně institucí je zapotřebí zápasit o volbu, v níž moderní člověk získává zpět svou rozmělnující se autenticitu, tj. o takovou volbu, která vlastní totožnost neobětuje pouhé konformitě.

Podstatou člověka je duše – je ovšem mnoho názorů, textů a též mimořečových výrazů, které různě pojmají, co to vlastně duše je. V novověku se tu hovoří o subjektivitě, ale v zásadě jde stále o to, čím je člověk s to překračovat dané, tj. o to, čím problematizuje právě konvenci a samozřejmost. Tuto schopnost nevlastní člověk nějak garantovaně jednou provždy, vyžaduje kultivaci, která může být i blouděním, hledáním – tedy vědomím nějakého nedostatku, neznalosti, nevěděním – či proviněním. Instituce, které se odcizují svému konkrétnímu smyslu (a tím přestávají být jeho zárukou), také „vychoávají“. Nesvádí takováto skrytá „výchova“ člověka ke kauzálnímu „myšlení“, či dokonce k bezmyšlenkovitosti? Není to právě živelný tepot lidské subjektivity – nikoli jen té hýčkané konformitou, ale zejména té deformativní / reformativní / informativní, co institucím dodává smysl? Tím tepoucím v ekologii může být ekofilie.